

ГЕНДЕР І СТАТЬ: від бінарності до багатоманіття

Коли і чому з'явився термін гендер?

Про конструйованість гендеру

Гендерна поляризація

Чи є подібності між жінками і чоловіками?

**Твердження про полярність гендерів є оманливим:
про різницю всередині груп жінок і чоловіків**

Усереднені відмінності приховують подібності

**Розуміння жінок і чоловіків як полярних істот
є не випадковим: різні, бо нерівні**

Гендерний режим

Культурна конструйованість статі

Чи у всіх культурах людей поділяють на жінок
і чоловіків?

Від статевого диморфізму до статевого континууму

Після ознайомлення з цим розділом ви зможете:

- 1) зрозуміти і проілюструвати на прикладах, що таке гендер;
- 2) перелічити три фактори, що свідчать про культурну зумовленість (конструйованість) гендеру;
- 3) навести приклади, як тлумачиться фемінність й маскулінність у різних народів;
- 4) назвати приклади поляризації гендеру, виявляти поляризацію в медійних текстах, відеосюжетах, рекламних зображеннях і роликах та інтерпретувати її;
- 5) витлумачити, як конструйованість гендеру й статі пов'язана з нерівністю;
- 6) пояснити, що саме і яким чином приховують усереднені цифри про стать;
- 7) пояснити, чому, незважаючи на покращення умов життя жінок упродовж останнього століття, ми продовжуємо говорити про гендерну нерівність;
- 8) пояснити, у чому проблематичність твердження, що стать є біологічною, бінарною і незмінною.

Погляньмо на сатиричний малюнок 1.1, який уперше було опубліковано в галицькій газеті 1882 року: порядний, поважний юнак-семінарист шукає наречену, але кандидатка, молода освічена дівчина, викликає в семінариста скептичну недовіру. Героїня на малюнку має ознаки демонічності, вона негармонійна й хаотична, розпатлане волосся, розвалилася в кріслі, задерла ноги, обабіч розкидані книжки. Вона не жіночна, вона – своєрідний антипод образу скромної, порядної і приязної дівчини.

Карикатура іронізує над жіночою освітою, мовляв, ось що трапляється від надмірного захоплення книжками, певна річ, бо освіта неприродна для жінок, “чудо природи!”.

На карикатурі освіченість постає як щось зайве, як вада, відхилення, недолік. Освіта начебто перетворює дівчину, майбутню господиню, у мегеру,

невиховану, ажіотажну, антижіночну – ось що повідав своїм сучасникам карикатурист.

Та минуло яких сто з лишком років. Нинішні норми успішної жіночності не тільки сумісні з освітою, але й вимагають її. Нині освіта є обов'язковою складовою зростання, вона перестала бути чимось унікальним, рідкісним, доступним лиш певним соціальним групам, або чимось таким, задля чого треба долати суспільний осуд, кидати виклик, йти наперекір традиції. Жіноча освіта – поняття вже звичне, традиційне. Вираз “освічена жінка” став повсякденним.

Подібних змін у житті і жінок, і чоловіків за останнє сторіччя сталося чимало. Пекучі колись, тривожні перестороги, що “жінці неприродно носити штани”, або що “жінці шкідливо їздити на велосипеді, бо це погано впливає на її здатність народжувати дітей”, сьогодні мало хто сприйме серйозно. Водночас і в

наші дні виникають подібні занепокоєння, наприклад, що “для чоловіка неприродно доглядати за шкірою і нігтями, бо він втратить свою мужність”. Норми жіночої і чоловічої поведінки, форми одягу та зачісок, заняття та види робіт, що їх виконують жінки або чоловіки, з часом змінюються. Отакі змінні, варіативні, зумовлені культурою норми жіночості та чоловічості називали *гендером*.

Коли і чому з’явився термін гендер?

Про те, що в різних спільнотах побутують дуже різні уявлення про жіночу і

чоловічу поведінку, мова в культурній антропології зайшла вже здавна. У різних культурах одна і та ж риса може вважатись то жіночою, то чоловічою. Відома культурна антропологиня Маргарет Мід, чий праці сприяли розвитку гендерної теорії, ще наприкінці 1940-х років звернула на це увагу:

То хлопчиків вважали вкрай вразливими і тому робили їх об’єктами безугавної опіки, то дівчаток... Одні народи вважають жінок надто слабкими для роботи поза домом, інші ж доручають їм переносити ваговиті вантажі, “бо голова у них міцніша, ніж у чоловіків”... Подекуди жінок

1.1. На карикатурі 1882 року мати вихваляє доньку: – Я не жалувала грошей на виховання своєї доньки, тому вона сіяє всіма мудрощами світа. Подумайте! Она училась, окрім звичайних відомостей: психології, метафізики, геології, геогнозії, сферичної тригонометрії і навіть астрономії – а Дарвіна то просто наїзусть знає. На що гість-семінарист відповідає вголос: – Чудо природи! А про себе: “Не хотів би я того борщу їсти, що вона зварить.”

порівнюють із ситом, яке нездатне утримати найпотаємніше, а в інших культурах славу найбільших пліткарів мають чоловіки. Незалежно від сфери, від того, дрібниці це чи щонайсерйозніші речі, від захцянок щодо прикрас чи косметики до священних предметів, що символізують місце людини у Всесвіті, ми знаходимо чимало дуже суперечливих і непослідовних способів розподілу статевих ролей (Мид 2004, 29).

Подібні “непослідовності” можна помітити і на прикладі нашої культури. Скажімо, впритул до кінця XIX століття вчителювання у школі вважали типово чоловічою професією, “бо чоловіки від природи мудріші, ніж жінки”, а у наш час ця ж професія є типово жіночою, “бо жінки від природи краще піклуються про дітей”.

Об’єднує всі ці культурні традиції переконання, що розподіл статевих ролей є наслідком природних особливостей жінок та чоловіків, що такий розподіл облаштовано самою природою. Та вже з першої половини XX століття для вчених щораз очевиднішими ставали суперечності між біологічними (природними) поясненнями статевої поведінки і даними культурної антропології. Адже природними факторами обґрунтовували взаємовиключні твердження, наприклад, і жіночу силу, і жіночу слабкість. В іншому випадку, природними схильностями чи біологією пояснювали і вчителювання чоловіків, і вчителювання жінок. Схоже, що пояснювальна сила біологічних аргументів, коли їх залучено до аналізу фактів культури, надзвичайно низька, вона

радше підпорядкована логіці “як є, так і має бути”, аніж справді інтерпретує їх. Біологічні аргументи не дають відповіді на питання, скажімо, чому в різних культурах існують протилежні уявлення про жіночу і про чоловічу роботу чи поведінку, або чому ці норми змінюються з часом.

Термін *гендер* виник наприкінці 1960-х років завдяки спробам подолати означені суперечності і знайти послідовніші інтерпретації норм культури. Розрізнення *статі* і *гендеру* означало перехід від традиції пояснювати культурну різницю між жінками і чоловіками біологічними чинниками до можливості пояснювати цю різницю соціальними й культурними чинниками.

До 1960-х років в англійській мові термін *гендер* вживали здебільшого в лінгвістиці на позначення граматичного роду – жіночого, чоловічого та середнього. В українську мову термін увійшов доволі стрімко: у науковому, академічному словнику він з’явився в 1990-х роках, а в 2005-му термін було зафіксовано в Законі України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”. Спочатку слово *гендер* видавалось неоконкретним і чужим українській мові, однак згодом, коли його почали активно вживати в науці й політиці, відбулось звикання до нового слова. Тепер його вжиток рідко викликає здивування.

Про конструйованість гендеру

Кожна культура має свої стандарти фемінності (жіночності) й маскулінності (чоловічості), ці стандарти ще називають

вають *гендерними нормами*. Гендерні норми можуть бути різними у віддалених географічно чи за часом культурах. Тобто вони можуть змінюватись (а) від культури до культури і (б) від епохи до епохи. Існує також третій варіант, (в) коли різні стандарти фемінності й маскулінності співіснують у тій самій культурі в один і той самий час.

Уявіть собі багатодітну жінку з невеличкого містечка й молоду жінку зі столиці, яка свідомо вирішила не народжувати дітей і присвятити своє життя літературі. Хіба не різними будуть їх уявлення про те, що значить бути жінкою? Або 60-річного сільського фермера на Закарпатті і молодого банкіра з Харкова. Хіба не відрізнятимуться їх розуміння того, що значить бути чоловіком?

Отож, водночас у тій самій культурі фемінність і маскулінність різняться серед людей різних класів, різних релігійних уподобань, різного віку, серед людей, що замешкують у селі і в місті.

У кожен історичний період існує не одна стабільна й незмінна фемінність, і не одна застигла маскулінність, а багато їх варіантів. У кожній культурі існують різні фемінності й різні маскулінності, які залежать або тісно взаємодіють з іншими соціальними характеристиками – класом, віком, сексуальною орієнтацією, місцем проживання. І понад це, фемінність чи маскулінність кожної людини може мінятися, залежно від додаткових обставин. Так, спортсменка-важкоатлетка, плавчиня, бігунка тощо може поводитись значно менш

фемінно під час змагань, ніж під час відпочинку у вечірньому клубі.

Оскільки гендерні норми не стабільні й незмінні, а, навпаки, різні й варіативні, вчені говорять, що гендер є культурно зумовленим або культурно конструйованим.

Гендерна поляризація

Хоча культурні приписи щодо жіночої і чоловічої поведінки – різні в різних культурах, спільним для них є уявлення, що жінки і чоловіки дуже відрізняються між собою. Ось кілька найтисповіших і часто згадуваних тверджень, що засвідчують масові уявлення про кардинальну, сутнісну відмінність між жінками і чоловіками:

Чоловіки і жінки відрізняються психологією, мисленням, чуттєвістю. Якщо у мужчин більше розвинута логіка, то у жінок – інтуїція. Жінки дуже емоційні, а чоловіки приховують емоції. Вони по-різному сприймають проблеми: жінки – легше і безпосередніше, а чоловіки – серйозно. Жінки люблять багато теревити про все на світі, а чоловіки, навпаки, – мовчуни. У жінок працюють дві півкулі головного мозку, а в чоловіка – тільки одна. Жінки – хитріші за чоловіків. Жінки – уважніші, а чоловіки, навпаки, помічають далеко не все. Чоловіки і жінки думають по-різному, роблять усе по-різному, одні й ті ж фрази розуміють по-різному.

Багато людей справді переконані, що жінки мають свою окремішню логіку, а чоловіки – свою особливу раціональність, що чоловіки і жінки їдять різну їжу, що вони розмовляють різ-

ними мовами. За чисту монету беруться твердження про “чоловіче змагальництво” і “жіночу інертність”, “жіночу спрямованість на сім’ю” і “чоловічу спрямованість на публічний простір”, “жіночу емоційність” і “чоловічу раціональність”. Так, ніби логіка всіх жінок кроєна за одним лекалом і вони – однакові поміж собою, а в чоловіків, відповідно, за іншим, і вони також усі – однакові. Відомий дослідник гендеру Майкл Кімелл жартома назвав таке розуміння розбіжностей, коли статі уявляються розділеними на дві цілковито різні групи, “міжпланетарною теорією гендерних відмінностей”, мовляв, люди різної статі описані, мов істоти з різних планет, – одні з Венери, а інші з Марса.

Таку інтерпретацію жіночості й чоловічості – як різних і як протилежних, цілковито ізольованих одна від одної якостей – називають *гендерною поляризацією*. Гендерна поляризація – це коли жінки і чоловіки уявляються як вкрай різні, вони ніби розташовані на протилежних полюсах певного уявного континууму (уявної безкінечної лінії), буцімто поміщені в ізольовані гендерні контейнери, шухлядки, без щонайменшого спільного поля між ними, без щонайдрібнішої подібності. Ніби всі риси, які притаманні жінкам, цілковито відсутні в чоловіків, і навпаки, чоловічі риси геть відсутні в жінок.

Причовок для критичного мислення

Поміркуйте про поляризацію на прикладі дівчини і семінариста. Як її досягнуто? (Наприклад, неприродність освіти для жінок – природність освіти для чоловіків...)

Чи є подібності між жінками і чоловіками?

А поміж тим, попри “міжпланетарні теорії гендерних відмінностей”, ми, жінки і чоловіки, разом живемо в тих самих країнах, містах і домівках, разом ходимо на роботу, готуємо їжу з тих самих продуктів, можемо віддавати перевагу м’ясу чи дотримуватись вегетаріанства, читаємо ті ж книжки, ми ходимо в ті самі школи й університети, ми всі можемо бути “совами” і “жайворонками”, інколи поведимось романтично, а часом діємо прагматично. І хоч твердженнями про полярність жінок і чоловіків переповнено наш щоденний простір, годі знайти бодай одну характеристику, що була б притаманна геть усім жінкам і жодною мірою жодному чоловікові, або геть усім чоловікам і жодній жінці.

Звичайно, жінки і чоловіки – дещо різні. Численні студії із соціології, психології виявляють розбіжності між групами жінок і групами чоловіків. Але не можна випускати з уваги, що ці ж дослідження водночас виявляють і значні подібності статей. Однак ця інформація про подібності чомусь мало цікавить тих, хто популяризує знання, вона залишається осторонь, а на всезагальне обговорення потрапляють тези про відмінності.

Ось типовий приклад, його описано в праці Рейвен Коннелл (Connell 2002, 40-41). У 1975 році психологи-ні Елеонор Маккобі і Керол Джеклін опублікували фундаментальну працю “Психологія статевих розбіжностей”.

У цій праці вчені здійснили **мета-аналіз** даних більш ніж 1400 психологічних досліджень. Скрупульозно, крок за кроком проаналізувавши цю базу даних, дослідниці в більшості випадків не знайшли статистично значущих розбіжностей між дівчатками і хлопчиками. Підсумовуючи, Маккобі та Джеклін склали список *“непідтверджених переконань”*. Не підтвердилось, що дівчатка більш комунікабельні, ніж хлопчики, що в дівчаток нижча самооцінка та краща механічна пам'ять, а у хлопчиків кращі мисленнєві здібності, що хлопчики аналітичніші, що на дівчаток більше впливає спадковість, а на хлопчиків – оточення, що дівчаткам бракує мотивації для досягнень, що дівчатка краще сприймають інформацію на слух, а хлопчики – візуально. Усі ці “загальновідомі” факти виявились вигадкою, міфами.

Ці ж дослідження Маккобі та Джеклін підтвердили і кілька розбіжностей між групами дівчаток і хлопчиків: здібності до усної мови були вищими в дівчаток, а показники візуально-просторової орієнтації, математичних здібностей та агресивності були вищими у хлопчиків. Залишимо поки осторонь питання, наслідком чого є виявлені відмінності, наскільки вони можуть бути пояснені різним вихованням дівчаток і хлопчиків чи різними вродженими якостями. Звернемо увагу на те, що саме результати про розбіжності було процитовано в численних підручниках, завдяки чому ці факти отримали найширший розголос. А те, що в більшості

випадків було виявлено подібності між дівчатками і хлопчиками – залишилось поза увагою.

Така вибірковість знань про жінок і чоловіків є типовою. Учені показують, що ідея про розбіжності значно більше турбує людей і привертає їх увагу. Досліджень про подібності між жінками і чоловіками є значно менше.

Причинок для критичного мислення

Чому, на вашу думку, розбіжності між жінками і чоловіками викликають жвавіший інтерес, ніж подібності?

У подальших розділах ми спробуємо обґрунтувати два важливі для гендерної теорії постулати: розуміння жінок і чоловіків як гранично різних та полярних істот є, по-перше, оманливим, а по-друге, не випадковим.

Твердження про полярність гендерів є оманливим: про різницю всередині груп жінок і чоловіків

Можливо, деякі жінки і деякі чоловіки в деяких своїх характеристиках і є гранично, кардинально різними. Але так само разюча відмінність може бути між деякими жінками і деякими іншими жінками, тобто всередині групи жінок. Так само гранично різними між собою можуть виявитись і деякі чоловіки.

Мета-аналіз – в статистиці це дослідження, що здійснюється на основі об'єднання і аналізу результатів інших самостійних статистичних досліджень, присвячених одній темі.

Графічне зображення на малюнку 1.2 показує розподіл характеристик, поглядів та поведінки жінок і чоловіків. Графік засвідчує, що спільного й подібного між жінками і чоловіками (заштриховане поле) є значно більше, ніж відмінного (незаштриховані поля).

Графік також ілюструє, що різниця всередині і жіночої групи, і чоловічої групи така ж значна, як і різниця між групами. Такий очевидний факт, що жінки бувають різними, і що чоловіки бувають різними, чомусь відкривається нам, як несподівана дивовижа.

А поміж тим, світ, що ми його щодня спостерігаємо, демонструє нам і те, наскільки різними бувають люди однієї статі, і те, наскільки подібними бувають люди різної статі. Ми бачимо чимало амбітних і цілеспрямованих, чи емоційно стриманих і закритих, або сміливих і рішучих жінок, які демонструють риси, що в нашій культурі радше асоційовані з чоловічістю. І водночас, неважко знайти серед знайомих

поступливих, м'яких чоловіків, що не виявляють ані очікуваної від чоловіків агресії, ані змагальництва, чи мають значні успіхи в гуманітарних науках, чого радше очікують від жінок.

Коли ми говоримо про подібності й розбіжності між жінками і між чоловіками, не варто забувати також про інші їхні соціальні характеристики, що впливають на визначення фемінності й маскулінності. У 1985 році Марк Гогреб у масштабному дослідженні серед американських старшокласниць і старшокласників того, наскільки глибоко вони засвоюють текст, підсумував, що лиш в одному відсоткові випадків розбіжності в засвоєності тексту пов'язані з різницею статей, і в двадцяти відсотках – із класовою різницею. Тож цілком очевидно, що дівчата певного соціального класу в цьому дослідженні мали значно більше подібного з хлопцями свого ж класу, аніж із дівчатами іншого класу.

Усереднені відмінності приховують подібності

Подібності між жінками і чоловіками інколи вуалює (робить непомітною) традиція опиратися на середні показники в оцінці відмінності. Ми часто чуємо щось на кшталт “у середньому жінки частіше плачуть”, “у середньому чоловіки вищі за жінок”. Але усереднені цифри приховують дещо важливе.

Візьмімо для прикладу дані про середній зріст. Середній зріст жінок 1,64 метра, а чоловіків – 1,76 метра. Із цих середніх даних ми не отримуємо жод-

1.2. Між жінками і чоловіками значно більше подібного, ніж відмінного; графік показує також, що між окремими жінками, так само як і між окремими чоловіками можуть бути суттєві відмінності

ної інформації про те, скільки чоловіків нижчі за середній показник жіночого росту, і скільки жінок вищі за середній чоловічий показник. Це дало б нам розуміння, який ріст – спільний для жінок і чоловіків, і як часто особи кожної статі досягають певного зросту. Середній показник не дає жодного розуміння діапазону розбіжностей усередині групи жінок і всередині групи чоловіків. Так само він не дає можливості з'ясувати випадки суміщення показників для обох груп. Виходить, що демонстрація відмінностей є водночас і приховуванням подібностей.

Причинок для критичного мислення

Людам зазвичай цікавіше пукати й обговорювати відмінності між статями, аніж подібності, а чи обговорюють вони розбіжності всередині групи жінок і розбіжності всередині групи чоловіків?

Розуміння жінок і чоловіків як полярних істот є не випадковим: різні, бо нерівні

Якщо гендер є соціально побудованим, то чи значить це, що його конструювання відбувається спонтанно і мимоволі, що його можна сформулювати будь-яким чином, за власним вибором, на власний розсуд?

Гендерна теорія стверджує, що гендерні групи людей (жінки і чоловіки) формуються не мимоволі, а цей процес має певну закономірність. Ця закономірність виявляється у стосунках влади поміж людьми різних статей.

Повернімось на хвилику до карикатури кінця XIX століття про женихання семінариста. Хоч вище ми говорили, як кардинально з часів першої публікації малюнка змінився зміст фемінності й маскулінності, та ще щось залишилось незмінним. Цим однаковим є влада, що її посідають чоловіки як група над жінками як групою, а також деякі жінки – над деякими жінками і чоловіками, і деякі чоловіки – над деякими чоловіками.

На вашу думку, хто є у владній позиції на розглядуваній карикатурі? Хто вибирає і кого? Число ініціативою є ця подія (хто є в гостях у кого)? Хто є в активній позиції, а хто – у пасивній? Хто посідає автономію (самостійність)? Хто перебуває під наглядом і під чийм? Хто “бере”? Кого “бере”? Кого “віддають”? Хто “віддає”?

Причинок для критичного мислення

Який тип взаємодії між жінками і чоловіками встановлюють вирази “брати заміж”, “віддати заміж”, “віддатись”, “вийти заміж”?

Ймовірно, обговорюючи поставлені питання, ви дійдете більш чи менш подібних висновків, що молоді люди на цій картинці є в різних позиціях. Семінарист “бере”, підбирає собі дружину, дівчину “віддають”, її прийшли “оглянути”, вона чекає, коли її “виберуть”, у структурі карикатури вона навіть не запрошена до розмови. Дівчина виразно поступається парубку повноваженнями, самостійністю й автономністю. Ви-

Практикум Цитату й ілюстрацію з підписами для цього практикуму взято з науково-популярної книжки 1929 року, яку підготував до друку лікар Славін. Які гендерні стереотипи створює і підтримує у своєму описі лікар? Чи можливий, на вашу думку, порівняльний опис анатомії жінок і чоловіків без вкраплення культурних оцінок і смислів, стереотипів? Обґрунтуйте свою відповідь. Підкреслені в тексті Славіна слова допоможуть вам звернути увагу на деякі важливі деталі.

Тіло жіноче й чоловіче

Різна будова кістяка в чоловіка й у жінки. Кожному відомі і зовнішні відмінності, з яких ми впізнаємо жінку й чоловіка. Полягають вони не тільки в тім, що в людини того чи того полу (або статі) зовнішні полові (статеві) органи збудовані різно, але також позначаються і в зовнішніх формах тіла, що ніби на перший погляд ніяк не стосуються до полу. Досить поглянути на голе тіло чоловіка й жінки, щоб відразу сказати, в чім саме різниця.

Насамперед ми помічаємо, що постать у жінки і стрункіша, і тендітніша, ніж у чоловіка. Форма жіночого тіла округліша, окремі частини тіла поступово й непомітно переходять одна в одну. У чоловіка форми тіла незграбні й грубі.

Такі відмінності в формах тіла можна пояснити не тільки будовою кістяка й розвитком окремих органів, а також і тим, що в жінки дуже гарно розвинена підшкурна

1.3. Ідеальна форма тіла чоловічого

Ідеальна форма тіла жіночого

клітковина, а це надає всій фігурі жіночій округлість і тендітність форм. У чоловіка підшкурна тканина розвинена далеко гірше. Саме цим і можна пояснити незграбність форм його тіла. З-під невеликого жирового шару виразно вистають добре розвинені м'ясні й добре розвинені бугри кісток.

Коли ми уважніше придивимося до співвідношення межі довжиною тулуба й довжиною ніг у чоловіка й у жінки, то помітимо, що у чоловіка нижні кінцівки трохи довші, як у жінки. Тим часом як у чоловіка лонувий горбик поділяє все тіло на дві рівні частини (верхню й нижню), у жінки він міститься трохи нижче від середньої лінії, через те у жінки тулуб трохи довший за ноги, а крок менший, як у чоловіка.

Взагалі відмінність зовнішніх форм тіла в чоловіка й жінки залежить головню від будови кістяка. Насамперед слід відзначити, що кістяк у чоловіка більший і своїм розміром, і вагою. Вага висушеного чоловічого кістяка становить пересічно 4 264 грами, а жіночого 2 918 грамів, себто вага чоловічого кістяка майже в 1,5 раза більша за вагу жіночого.

А що м'ясні в чоловіка розвинені краще, то на кістках у нього є багато більше шаршавостей і нерівностей, ніж на жіночих, бо ж до цих шаршавостей та горбів прикріплюються міцніші м'ясні.

Славін Г. 1929. Полове життя. Київ: Сяйво. С. 4–6.

ходить, що розподіл повноважень у молодих людей не однаковий і не рівний. Основою для розподілу повноважень у цій ситуації є стать і вік (старша жінка володіє більшими повноваженнями, ніж молодша).

Теорія влади в гендерній теорії пояснює гендерну відмінність. Інакше кажучи, гендерна теорія стверджує, що відмінність між жінками і чоловіками є не причиною, а наслідком гендерної нерівності. Майкл Кіммел про це пише так:

Гендерна відмінність – продукт гендерної нерівності, а не навпаки. Фактично, гендерна відмінність становить головний наслідок гендерної нерівності, оскільки саме через ідею відмінності узаконюється нерівність... Створення відмінності власне

є підґрунтям, на якому виростає нерівність (Кіммел 2003, 6).

Гендерні відмінності не мали б жодного сенсу, якби люди двох статей не перебували у взаєминах гендерної нерівності. Якби не було нерівності, не було б і причин так наполегливо створювати й підтримувати ідею про відмінності між жінками і чоловіками.

Але оскільки гендер є формальною основою для нерівного розподілу ресурсів і влади, підкреслене демонстрування гендерних відмінностей залишається важливим для виправдання такого розподілу.

Риторика “різності” дуже часто є синонімом нерівності. Тому так рідко можна знайти дослідження про відмінності між жінками, про відмінності між

Класне кіно!

“Плезентвіль”, режисер Гері Рос (США, 1998). Фільм пропонує ідею, що світ багатоманіття є куди цікавішим, різнобарвнішим і насиченішим, аніж прісний чорно-білий. Головний герой фільму Девід Вагнер – дитя 90-х. Та він захоплений чорно-білим серіалом “Плезентвіль”, де дії відбуваються в 50-і в невеличкому однойменному містечку. Там усе розкішно, люди завжди усміхнені й бездоганно правильні, життя – приємне і злагожене, але чорно-біле. Одного звичайного вечора дивний телемайстер вручає Девіду незвичайний пульт дистанційного управління. Цей пульт несподівано переносить Девіда і його сестру Дженіфер у кіношний світ – у містечко Плезентвіль, де вони стають героями улюбленого Девідового серіалу. Їхня присутність поступово змінює життя в місті, правильно чорно-білий світ поступово забарвлюється забороненими кольорами.

Поміркуйте, що ми маємо на увазі, коли використовуємо щодо людей кольористичні епітети *блакитні, рожеві, чорні, жовті, червоні, кольорові (люди)*.

чоловіками, а також про подібності між жінками і чоловіками.

Теорія влади є однією з найактивніших обговорюваних тем у гендерних дослідженнях. Вона також є осердям гендерної теорії. *Без концепту влади нема гендерної теорії.* Гендерний аналіз повсякчас спрямований на те, аби з'ясувати, як влади структурують і вибудовують гендерні режими наших суспільств.

Гендерний режим

“І все ж таки, – скажете ви, – уявлення про те, чим повинні займатись і як повинні поводитись жінки і чоловіки, суттєво змінились за останнє століття. Колись жінки справді були позбавлені можливості навчатись, здобувати професії. Але сьогодні вони опановують різні професії, займаються спортом, їх навіть наймають на службу в армію. Життя жінок стало кращим, тепер у них такі ж права, як і в чоловіків, то, мабуть, і нерівності вже нема?”

Причинок для критичного мислення

На вашу думку, чому, коли на схилку XIX століття в Україні виник рух за права жінок, тогочасні обмеження щодо жінок також не були очевидними для більшості населення? Чи ви звертали увагу, що культурно встановлені норми і правила залишаються для нас непомітними, ми сприймаємо їх як природний стан речей, як очевидність, ми не помічаємо культури навколо себе?

Звісно, під дією найрізноманітніших факторів, таких як суспільно-політичні рухи, науково-технічний прогрес, розвиток комунікацій, суспільство постійно змінюється. Ролі та соціальні можливості жінок і чоловіків також повсякчас трансформуються. Ситуація сторічної давнини відмінна від сьогоденної. За сто років становище жінки зазнало значних змін на краще. Але не варто випускати з уваги, що змінилось також життя і становище чоловіків.

У XIX столітті лиш чоловіки певного класу мали значні соціальні пе-

реваги. Вони могли вільно здобувати престижні професії, брати участь у політиці. Тепер життєві стратегії і жінок, і чоловіків значно урізноманітнилися. Емансипація відбулась і для жінок, і для чоловіків.

Зважаючи на такі міркування, доцільніше звернути увагу на зміни умов життя і збільшення можливостей для обох статей. Тобто, аби відповісти на поставлене запитання, зникла чи ні гендерна нерівність, треба аналізувати, які нові системи чи соціальні структури по-різному організовують життя жінок і чоловіків у кожен конкретний історичний період. Тобто, які різні завдання й очікування щодо жінок і чоловіків є в університетах та школах, на ринку праці, у сім'ї, у спорті, під час дозвілля та в інших сферах соціального і приватного життя. Таку сукупність культурних, економічних та політичних факторів, що разом організовують і розрізняють життя та можливості жінок і чоловіків, називають *гендерним режимом*, або *гендерним ладом*. Зосередження не на змінах у житті однієї гендерної групи, а на системі факторів – на гендерному режимі – дає змогу зрозуміти, наскільки зміни в житті жінок і чоловіків ведуть до подолання гендерної нерівності, а наскільки, з покращенням умов життя людей загалом, гендерна асиметрія продовжує відтворюватись. Нині можливості жінок збільшились, але гендерна нерівність продовжує існувати.

Культурна конструйованість статі

У гендерній теорії тривалий час панувала ідея, що *стать* людини є даною

від природи і незмінною, а гендер – заданий культурою і варіативний. Але згодом ця логіка була піддана сумніву.

У цьому розділі ми наведемо кілька основних аргументів, які пояснюють, чому гендерна теорія переглянула свої першопочаткові позиції і вважає, що стать, а не тільки гендер, є конструйованою.

Твердження, що культурно встановлені правила мають біологічні причини, водночас є твердженням, що ці правила є незмінними, позаісторичними і позакультурними. Тобто, що вони характерні для всіх культур у всі часи. Та якщо певна культурно встановлена норма виявляється не стабільною і універсальною, то біологічних пояснень уже не достатньо.

Так сталося з уявленнями про стать та статеву структуру суспільства, що розповсюджені в європейських культурах. Три обставини змусили критично переглянути відпочаткову ідею про природність і незмінність статі. Перша обставина полягає в тому, що **бінарна структура статі** виявилась не універсальною – у різних культурах трапляються дещо відмінні варіанти статевої організації. Другою обставиною стало свідчення, що людські тіла не є строго **статевим диморфічними**, тобто не

Бінарна структура статі – двокомпонентна, що передбачає існування двох статей (жінка і чоловік), які є взаємовиключними, протилежними і взаємодоповнювальними.

Статевий диморфізм – уявлення, що за анатомічною будовою всі люди можуть бути поділені на дві групи, жінок і чоловіків.

всі люди можуть бути чітко співвіднесені з однією з двох статевих груп: або жіночою, або чоловічою, – деякі з них мають ознаки одночасно обох статей. Третя обставина полягала в тому, що гендерна ідентичність деяких людей не пов'язана з їхніми геніталіями і хромосомною будовою в тій послідовності або закономірності, що встановлена культурою. На основі їхніх геніталій їм приписували стать, з якою самі люди, дорослішаючи, не ідентифікували себе. Про таких людей ще кажуть, що вони “хочуть змінити стать”. Розглянемо всі три обставини докладніше.

Чи в усіх культурах людей поділяють на жінок і чоловіків?

Численні дослідження з культурної антропології, соціальної антропології, етнографії показують, що статева організація суспільств не всюди однакова і незмінна. Етнографічні матеріали пропонують щораз більше свідчень про культури, у яких існує більше, ніж дві статі. Ви легко знайдете в інтернеті інформацію про *хіджра* з Індії, *бардашів* з індіанських американських племен, *ксанітів* із мусульманського Омана, прочитаєте про “*дів за клятвою*” з Албанії. Усі ці культурні явища не ідентичні між собою, але є прикладами небінарної структури статі. Кожна з цих груп має свої біологічні ознаки, культурні особливості, традиції, функції, статус і ролі. (Про різні небінарні системи статі докладніше див. тут: Воронцов 2003, Ушакін 2010, 46–50).

Ці випадки дають змогу припустити, що **статева дихотомія** є широко розповсюдженою, але не єдиною можливою структурою організації статі. Статева організація суспільства буває варіативнішою.

Від статевого диморфізму до статевого континууму

Зазвичай люди вірять, що людські тіла від природи є диморфічними. Мало хто усвідомлює, наскільки насправді варіативною буває стать, наскільки різними можуть бути геніталії, і як по-різному можуть поєднуватись між собою різні рівні організації статі – *морфологічна стать* (первинні і вторинні статеві ознаки – піхва, вульва, клітор, груди, пеніс, мошонка, оволосіння тіла), *генетична стать* (набір хромосом), *гонадна стать* (залози внутрішньої секреції, гормони).

Ідею про те, що людські тіла не є строго диморфічними – тобто не всі тіла чітко розділені на дві групи, мають або вагіну, або пеніс, є за хромосомною будовою або XX, або XY, – упродовж останнього десятиліття обґрунтовували все чіткіше і на основі все більшої кількості досліджень та фактів.

Увага фахівчинь та фахівців зосередилась на випадках *інтерсексуальності* (від *inter* лат. – між, та *sex* лат. – стать), тобто на людях, чия стать не може бути потрактована однозначно. У цих випадках статеві хромосоми, зовнішні геніталії, репродуктивна система, або

Статева дихотомія – розділеність на дві групи – жінок і чоловіків.

ж поєднання цих різних рівнів організації статі не відповідають однозначно ані визначеній культурою категорії “біологічна жінка”, ані категорії “біологічний чоловік”. Американські вчені вказують, що до двох відсотків немовлят народжуються інтерсексуальними (Blackless et al. 2000). Української офіційної статистики щодо інтерсексуальності не існує.

Примітка для критичного мислення

Яку цифру становить цей відсоток, якщо його застосувати до кількості населення України (≈ 45 млн.)? Як ви гадаєте, чому не існує української статистики інтерсексуальності?

Інтерсексуальність може виявлятися по-різному. Скажімо, деякі діти народжуються з амбівалентними (такими, що поєднують взаємовиключні форми) статевими органами, коли неможливо однозначно їх потрактувати: чи є це великий клітор, чи малий пеніс. Аби дитина відповідала вимогам однієї зі статей, їх хірургічно “корегують”. Операції на геніталіях нерідко бувають багатоетапними і зазвичай, окрім іншого, передбачають видалення клітора/пеніса як амбівалентної ознаки й уподібнення геніталій до жіночих.

Міжнародні організації інтерсексуальних людей б'ють на сполох, вимагають заборони хірургічного втручання в тіло немовлят принаймні до віку, коли людина сама може виявити власну ідентичність, або виразити комфорт/дискомфорт від своїх амбівалентних геніталій. Дослідження свідчать, що нерідко інтерсексуальні люди, їхні

родини, партнерки та партнери цілком задоволені амбівалентними геніталіями і не мають потреби в дорослому віці вдаватися до їх хірургічної корекції

Інтерсексуальність може виявлятися й іншим чином. Наприклад, дівчина, у якої не розпочалися менструації, проходить медичний огляд. Фізичний огляд підтверджує типово жіночі статуру й геніталії. Психолог підтверджує її фемінність, жіночу гендерну ідентифікацію й інтереси, що є типовими для дівчат її віку. Але під час дослідження її внутрішньої репродуктивної системи не виявлено ані яйників, ані фалопієвих труб, ані матки. Хромосомний тест показує типовий хромосомний набір, але типовий він для чоловіків – ХУ. Ця дівчина, відтак, може бути категоризована як ХУ жіночої статі. У цьому випадку дівчина не є **фертильною**, але інтерсексуальні люди часто цілком функціональні і щодо сексуальності, і щодо **репродуктивності**.

Бувають також випадки, коли люди народжуються з типовими й однозначними первинними статевими ознаками, їхнє статеве дозрівання відбувається вчасно, їхнє репродуктивна система – функціональна, їхнє хромосомна стать відповідає морфологічній (тобто ХХ люди мають вагіну й продукують яйцеклітини, а ХУ – пеніс й продукують

Фертильність – родючість, плодючість, здатність до відтворення.

Репродуктивність, репродуктивна функція – здатність зачинати, виношувати дитину.

1.4. Транссексуальні люди в Україні

сперматозоїди). Але сама людина не ототожнює себе зі статтю, що приписана їй на підставі її геніталій. Такі випадки називають **трансесексуальністю**.

Виходить, *трансесексуальні чоловіки* народжуються з геніталіями, що в нашій культурі однозначно ототожнюються із жіночими, а *трансесексуальні жінки* мають геніталії, що асоціюються з чоловічими.

Розглянуті випадки дали дослідникам і дослідникам підстави стверджувати, що прийняті в культурі уявлення про стать людини, а також статева організація суспільства є культурно сконструйованими. Варто розуміти, що вираз “культурна конструйованість статі” означає не те, що біологічної статі не існує, але те, що смисли, структуру і логіку, які приписують біологічним даним, або які очікують від біологічних показників, задано культурою. Культурні традиції можуть по-різному інтерпретувати біологію і встановлювати різні правила.

У нашому випадку культурно і науково встановленими є межі норми, яка визначає, що статей є дві, що всі люд-

ські тіла “в нормі” співвідносяться з однією із двох статей, а також те, які тіла вважати жіночими, а які – чоловічими. Усе, що потрапляє за межі цього поділу, розглядається як відхилення або помилка природи. В інших культурах ці ж випадки можуть вважатись нормою. Чітка розмежованість на дві відділені одна від одної групи не властива природі, де найчастіше трапляються континууми. Як писали гендерні дослідниці – психологиня Сюзан Кеслер та соціологиня Венді Маккена, культура і вчені “конструюють диморфізм там, де існує континуум...”.

Цікаво також, що всі ненормативні для нашої культури випадки прийнято називати не “помилкою культури”, а “помилками природи”. Але ж це культура встановила правила, які не враховують природне розмаїття статей.

Трансесексуальні люди – такі, що ідентифікують себе зі статтю іншою, аніж приписана культурою на основі структури їх статевих органів. Усупереч стереотипам, трансесексуальні люди можуть репродукувати, тобто зачинати і виношувати дітей (якщо вони не пройшли добровільну або примусову стерилізацію).

Рекомендована література

- Кімел Майкл. 2003 (2000). Гендероване суспільство / Пер. з англ. С. Альошкіна. – Київ: “Сфера”. – С. 1–165.
- Мид Маргарет. 2004 (1949). Мужское и женское. Исследование полового вопроса в меняющемся мире / Пер. с англ. М. Опурков, Л. Михайлова, Д. Кутузова. – Москва: РОССПЭН.